

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historie-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerlemer land.

Pauselijke Kerkwijding

te Voerendaal - anno 1049 ⁽¹⁾

VOERENDAAL is in feeststemming! In de pers, door de radio, met affiches en propaganda-tochten zijn onze gewesten voorbereid geworden op deze feestweek. Thans heeft Voerendaal zich in een feestkledij gestoken van bijzondere stijl, waarbij iedere bezoeker gegrepen wordt door de herdenking van een uitzonderlijk historisch gebeuren, hetwelk deze gemeente heeft bewogen tot het organiseren van zulk een groot festijn! Terecht is hiertoe reden!

Het is immers thans negenhonderd jaren geleden, dat paus Leo IX naar Voerendaal toog om hier de nieuwe stenen kerk te consacreran, tevens de meest eerbiedwaardige in de verre omtrek, omdat zij óók nog de moederkerk van Heerlen en Welten blijkt te zijn. Alles bij elkaar derhalve geen geringe titels!

Maar — zo vragen wij ons af — zouden er in die eeuw niet soortgelijke gevallen te vermelden zijn, waarbij de prerogatieven van zulk een parochie-kerk minstens even gelijkwaardig luidden, terwijl haar consacreran normaliter door de eigen bisschop geschiedde? Voerendaal steekt inderdaad met hoofd en schouder op dit stuk ver boven menige kathedraal uit, want haar parochie-dorps-kerk is de enige in de Nederlanden, die de hoge eer te beurt viel door de handen van een paus, de latere heilig verklaarde Leo IX, te zijn gewijd.

(1) Rede uitgesproken door Drs. L. van Hommerich tijdens een plechtige herdenkingsbijeenkomst op 10 Augustus 1949, belegd door het Bestuur van Limburgs' Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Voerendaal, op het binnenhof van Kasteel Cortenbach.

De vraag dringt zich dan ook onmiddellijk aan ons op, waarom Voerendaal *wél* en waarom die andere kerken *niet*.

Wij zullen in dit betoog in het kort de oorzaken uitwerken, die tot dit memorabele feit hebben geleid. Vervolgens zal deze kerkbouw geplaatst worden in de sfeer van zijn tijd, terwijl daarna iets over de bouwstructuur van Voerendaal's kerk zal worden gezegd. De keuze van zijn vier Patroonheiligen knoopt aan bij een typische heiligenverering van die dagen te Luik, Rome en Toul. Ten slotte past een woord van hulde aan Voerendaal, de moederkerk van zovele andere thans *bestaande parochies* in de Mijnstreek.

Hoe uitzonderlijk ook het karakter van deze feestviering ons toeschijnt, het historisch onderzoek dwingt ons ertoe de feiten in de hun passende oorzaken te zien. Gewapend met dit beginsel komt de verklaring van de herdenking van het groots kerkelijk gebeuren, dat ons hier bij elkaar gebracht heeft, toch wel iets anders te liggen dan vermoed wordt. Niet zozeer de belangrijkheid van Voerendaal als parochiële gemeenschap dan wel politieke omstandigheden en de centrale figuur van Voerendaal's wereldlijk heer hebben mede gewerkt tot de komst van paus Leo. Daarbij kwam het Benedictijner réveil, dat zich alom in onze Lotharingse contrèien openbaarde, hetwelk met een renaissance op het terrein van kerkenbouw gepaard ging.

Wil men enige notie krijgen van de zin van dit feest, dan is het een eerste vereiste zich de *geografisch-politieke constellatie* van die tijd voor de geest te halen. Als bestuurlijke eenheid was Voerendaal afhankelijk van Heerlen. De oorkonde van 1065, waarin Udo aan de collegiale kerk van de H. Gengulphus, gelegen in zijn bisschopstad Toul, schenkingen vermeldt, bezigt woordelijk de term „de nostro proprio allodium quod dicitur Herle, in episcopatu Leodiensi et medietatem matris ecclesiae Furentelae quod ex eodem allodio est. . .” m.a.w. schenkt hij o.m. de helft van de goederen der moederkerk Voerendaal, dat tot datzelfde eigengoed dat is Heerlen behoort.

Dat het grondheerlijk begrip „Heerlen” in die dagen een zeer uitgestrekt gebied omvatte, mogen we afleiden uit de latere afscheidingen, die er hebben plaats gehad en uit de gepubliceerde leengoederen.

In 1049 omvatte Heerlen stellig nog de huidige gemeenten Voerendaal, Schaesberg, Hoensbroek en Nieuwhagen.

Deze grote hap van oostelijk Zuid-Limburg behoorde in de jaren, dat Voerendaal's kerk werd gewijd, hoogstwaarschijnlijk tot de Maasgouw. Met zijn gebied van Nieuwenhagen raakte Heerlen het historisch grenscheidende Wormdal, in de romeinse tijd reeds de administratieve grens tussen het Keulse en Tongerse provinciale bestuur, later ook de kerkelijk-administratieve scheiding tussen de bisdommen Keulen en Tongeren-Luik. Tengevolge van het verdrag van Meerssen, 870—873, was dit gedeelte van Lotharingen in twee helften verdeeld geworden. Een archaeologische bevestiging publiceerde C. Koenen in de Bonner Jahrbücher van 1895, waarin hij op gedane bodenvondsten argumenteert de zoge-

naamde „Grenzwehr” terug gevonden te hebben, die de Maasgouw dwars door midden deelde met als onderdeel de Wormlinie. Niettemin blijkt het vooralsnog onduidelijk, dat Valkenburg, Wylre en Epen, tesamen met Gemmenich en Montzen in 1073 tot de Akenergouw behoorde, terwijl b.v. toen Gangelt oorspronkelijk bij de Maasgouw gerekend werd.

Binnen de Maasgouw vormde *Heerlen*-hoogstwaarschijnlijk een *eigen mark*. Hierop wijzen o.m. de beekgrenzen, waarvan de Zevensprong, de Reters- en de Geleenbeek de westgrens vormden, terwijl de Strijdhagerbeek dit gebied in het oosten op natuurlijke wijze afsloot.

Het *maatschappelijk-politieke leven onzer Maasgouwers* speelde zich intussen af binnen de bufferstaat Lotharingen, ongeveer begrensd door Schelde en Rijn, waarbinnen als verkeersslagaders de langgerekte Maas-Moesel-vallei. Noord-Frankrijk werd zodoende met Luik en ons Zuid-Limburg verbonden. Dat hieruit óók een maatschappelijk-culturele beïnvloeding ontstond, ligt voor de hand en is overigens van groot gewicht in de practijk van de bezitsspreiding, die over en weer tussen Neder- en Opper Lotharingen plaats had. De relatie Voerendaal—Toul is hiervan een feitelijk gegeven. Een soortgelijk voorbeeld hiervan zien we in het bezit van het allodium van Herve door de bisschop van Toul; de bisschop van Verdun bezat het Carolingisch domein Jupille; die van Metz de Luikse abdijen Hastière, Waulsort en St. Truiden. Gelegen tussen het latere Frankrijk en Duitsland heeft menige adellijke familie-coalitie zich ertoe geleend om het bezit ervan in handen te spelen enerzijds van het Franse en anderzijds van het Duitse koningshuis. De Lotharingse adel werd zodoende gevormd in de school van list, eigenbaat, onevenwichtigheid en vooral opstandigheid. Als immers het centrale gezag in een land niet op hechte grondslag staat, wankelen de lagere deelhebbers aan dat gezag. Nu eens koninkrijk, dan weer hertogdom, nu eens onder Frans' bestuur, dan weer — na 925 definitief — met Duitsland verenigd, werd dit gemis aan eigen staatkundige levenskracht nog geaccentueerd door de herhaalde splitsing van ons vroeg-middeleeuws vaderland in een „Neder-” en „Opper-Lotharingen”. Ik illustreer slechts met de vermelding van een voor ons bekende figuur Swentibold. Koning gezalfd te Worms, 25 Mei 895, was het zijn taak dit grensgebied voor de Duitse koning te behouden. Nauwelijks vijf jaren later stierf hij op het slagveld, nadat tegen zijn bestuursbeleid van Franse zijde en met krachtige medewerking van Reinier Langhals, hertog van Hesbanië en Henegouwen met succes was geïntrigueerd geworden.

Met de toepassing der splitsingspolitiek op deze in zich zelf toch al reeds zwakke territoriale opzet beoogde de Duitse koning de machtstoename van de adellijke Lotharingse geslachten van meet af aan te breken. Hiermede treffen wij het wezenlijke element van de komst van de paus naar Aken, voorzover dat juist de oplossing van een *gezagsconflict* tussen de Duitse keizer en één van Lotharings dapperste zonen een samenkomst met de paus te Aken noodzakelijk maakte. Blijkens het

gepubliceerde itinerarium van deze paus was hij op 27 Juni 1049 ter conferentie in onze naburige Duitse kroningsstad.

Hoe lagen toen n.l. de machtsverhoudingen in onze streken? Bij het uitsterven van het Opper-Lotharings hertogshuis kreeg Koenraad II van Duitsland ernstige moeilijkheden in dit grensgebied. Odo van Champagne beoogde het Duitse gezag, ook met wapengeweld, aan te tasten, zodat de voorziening in de behoefte aan een krachtige regent een eerste vereiste werd en wel op zeer korte termijn. Koenraad besloot — wellicht zeer tegen zijn zin — Gozelo I, die reeds hertog van Neder-Lotharingen was, tevens met dezelfde bestuursbevoegdheden te bekleden in Opper-Lotharingen. Gozelo heeft zich uitstekend van zijn taak gekwetend: Odo van Champagne, die zich er reeds op beroemd had, dat hij het kerstfeest in Aken zou vieren, werd in datzelfde jaar 1037 door Gozelo verslagen. Men kan zich voorstellen, welk een diepe indruk deze overwinning op de Lotharingse adel maakte en hoe zeer het gezag van Gozelo steeg. De geschiedschrijvers zijn het er dan ook over eens, dat bij een meer langdurig bestuur hij een man van betekenis zou zijn geworden voor de politieke éénmaking van de beide Lotharingen.

Het ligt evenzeer voor de hand, dat zijn oudste zoon, bekend als „*Godfried met de baard*”, die zijn vader reeds had bijgestaan in het bestuur van Opper-Lotharingen en die een zeer bekwaam en dapper krijgsman was, niet alleen in de rechten van zijn vader zou moeten treden, maar ook, geheel in de lijn der politieke stroming, de ten slotte afhankelijke hertogsfunctie zou moeten wijzigen in de *koningswaardigheid*, waarbij de kroon nu niet door een buitenlandse, vreemde vorst zoals Swentibold er een was geweest, zou worden gedragen, maar door een zoon van het fiere Ardennese geslacht.

Het hertogschap over de beide Lotharingen was hem reeds beloofd door de keizer.

Het begin van het gezagsconflict tussen Godfried en de keizer lag bij de dood van zijn vader: 19 April 1044. Hendrik III, die zich niet gebonden achtte door beloften, vanwege zijn keizerlijke vader gedaan, splitste Lotharingen opnieuw en weigerde Godfried met Neder-Lotharingen te belenen. Deze tactiek van „verdeel en heers” riep een zeer krachtige weerstand op in onze streken. Godfried vormde een coalitie met Baudoin van Vlaanderen en Dirik van Holland. Zijn gevangenhouding van Juli 1045 tot Mei 1046 bleek niet het gehoopte resultaat te boeken. Een straf-expeditie tegen Holland in 1046 mocht vooralsnog niet baten. Het belette niet, dat de keizerlijke palts te Nijmegen en de kathedraal van Verdun in vlammen opgingen. „Ce fut une épouvantable tourmente . . . toutes les forces féodales s'unirent contre l'Église”, zegt de Moreau in zijn standaardwerk „Hist. de l'Église en Belgique”.

De Kerk was m.a.w. óók het mikpunt geworden van de rebellie der Godfried-coalitie. Steunde de keizerlijke politiek niet in belangrijke mate op de medewerking der bisschoppen tegen de wereldlijke groten? En had het hoogste kerkelijk gezag niet juist in die jaren er alle belang bij,

dat het Lotharingse bestuursapparaat op vredige wijze zijn taak zou uitoefenen? Wij staan dan immers midden in de renaissance van het godsdienstig leven en van de vorming van een groot aantal plattelandsparochies na de verwoestingsperiode der Noormannen en het verstrijken van het jaar 1000 zonder dat de wereld was vergaan! Hendrik III vond dus in Paus Leo IX, zelf van Lotharingse afkomst, een medewerker om orde en rust in onze gewesten te herstellen. Dat het conflict in alle scherpte door Godfried werd vol gehouden, blijkt uit het excommunicatie-besluit van de paus, hetgeen Leo tegen hem op een synode, te Mainz gehouden, uitvaardigde.

Aken zou einde Juli 1049 de onderwerping van Godfried zien, waarheen paus en keizer waren gereisd om de onwillige hertog tot gehoorzaamheid te dwingen. Het in die stad bereikte resultaat was belangrijk genoeg voor het Imperium en het Sacerdotium om zich hierheen te verplaatsen.

Intussen heeft Voerendaal hiervan in zoverre geprofiteerd, dat de paus na afloop der succesvolle besprekingen, ongetwijfeld op verzoek van de Kanselier der H. Kerk, zich welwillend een 15 K.M. in N.W.-richting heeft willen begeven ten einde hier de kerkwijding te verrichten, derhalve begin Augustus 1049.

Kanselier der H. Kerk was in die dagen Udo of Otto, één der zonen van Ricuinus, graaf van Charpeigne, een gebied in Opper-Lotharingen, gelegen ten Zuiden van Metz. De diverse geschiedbronnen zijn het er over eens, dat onze Udo, de latere bisschop van Toul, van Neder-Lotharingse afkomst zou zijn. Onze onderzoekingen kunnen dit gegeven in zover nader toelichten, dat Udo tot de Carolingische koningsfamilie behoorde. Zijn stammoeder was koningin Gerberga.

Maar er was nog méér. De vader van Paus Leo IX moet tot een bevriende relatie hebben behoord van de vader van Udo. Hij was graaf van Dagsburg, een gebied, dat in de buurt lag van Charpeigne. Beiden behoorden dus tot de Opper-Lotharingse adel. Leo IX had bovendien koninklijk bloed in zijn aderen tengevolge van het huwelijk van zijn vader met een souabe, bloedverwante der koninklijke Conradianen. De in die jaren regerende Koenraad II (1024—1039) was zijn neef. 9 September 1026 werd Bruno van Dagsburg te Trier bisschop gewijd van het onder het aartsbisdom Trier ressorterende bisdom Toul, op 24-jarige leeftijd.

Onze Udo was toen 7 jaar oud. Op 10-jarige leeftijd zonden zijn ouders Udo naar de Kapittelschool, die aan de kathedrale kerk van Toul verbonden was. Er ontstond een hechte vriendschapsrelatie tussen bisschop Bruno en Udo, die hen tot aan het graf zou blijven verbinden. Bovendien bestemde hun beider koninklijke afkomst naar de maatschappelijke opvatting van die tijd hen voor tot de candidatuur van hoge kerkelijke posten. Deze opvatting wordt in het Düsselдорfer proefschrift: „Stand und Herkunft der Bischöfe von Metz, Toul und Verdun” overtuigend bewezen.

Toen Bruno van Dagsburg na de dood van Paus Damasus bekleed werd met

de hoogste waardigheid in God's Kerk, moet het ons niet verwonderen, dat de zich noemende Leo IX Udo naar Rome meenam. Hij benoemde hem tot kanselier en bibliothecaris van de H. Stoel, zodat Udo qualitate quae de paus op zijn dienstreizen vergezelde. De betreffende tekst in „Gallia-Christiana”, dl. 13 (blz. 989—990) zegt in dit verband „ . . . in omnibus itineribus est comitatus”. Wij mogen dus normaliter aannemen, dat Udo bij de besprekingen van einde Juli 1049 te Aken aanwezig was. *Onder het pontificaat van Leo IX was een krachtig benedictijner reveil vooral in de beide Lotharingen geactiveerd geworden, hetwelk in de Kerkhistorie bekend staat als de hervormingsbeweging van Richard van St. Vanne of Verdun.*

De religieuze, letterkundige en artistieke alsmede de stoffelijke opbloei, die gedurende geheel de XIe eeuw het kloosterleven ten goede kwam en via deze kloosters het godsdienstig leven der stedelingen en plattelandsbewoners bevruchtte, kreeg zijn grote initiatiefnemer in een kanunik van de kathedraal van Reims, Richard, hierin krachtig gesteund door zijn leerling Poppo van Stavelot, gevormd in de school van St. Vanne. Met deze beide mannen-benedictijnen staan we midden in de cardinale kwestie, die na de ijzeren eeuw het geestelijk en wereldlijk gezag bezighield : *de strijd om de heerschappij van het Sacerdotium over het Imperium*. Richard en Poppo propageerden de blinde gehoorzaamheid van de monnik aan zijn abt, welk beginsel, geplaats in het grote vraagstuk van die tijd, evenzeer de onderwerping van het keizerlijk gezag inhield aan dat van Rome. Het pontificaat van Leo IX stond in het teken van deze lotharingse richting, beoogde de kerk los te maken van de leken-investituur en aan haar weer de leiding der zielen toe te vertrouwen. Leo IX omringde zich met raadgevers, die eveneens de strenge lotharingse richting waren toegedaan. Behalve Udo van Toul noemen we in dit verband de lotharingse monnik Humbert, de latere kardinaal-bisschop van Silva Candida, de lotharinger Hugo de Witte en Frederik van Lotharingen, een broer van Godfried met de Baard, de latere paus Stephanus IX.

De krachtige inzet van Richard en Poppo van Stavelot heeft de weerstand, die hier en daar ontstond, overwonnen en vond zijn bekroning in een eclatant succes. Gesticht door de heiligheid van eigen levenswandel heeft het parochie-werk in stad en platteland hiervan de rijkste vruchten geplukt. Poppo, die vooral in onze streek heeft gewerkt, beperkte zich niet alleen tot hervorming der kloostertucht, maar nam tevens het zeer praktische middel van contact met de gelovigen te baat om zijn program van actie volledig te doen slagen. De benedictijnermonniken waren in die tijd hoofdzakelijk de bedienaren der plattelands-parochie-kerken, zodat het voor de hand lag, dat via de hervormde kloostergemeenschappen de gelovigen tot intenser godsdienstig leven zouden kunnen worden opgewekt.

Om dit doel nog beter te bereiken, leidde Poppo — adellijke Vlaming van geboorte — zelf de bouw van vele plattelandskerkjes of beïnvloedde

het bisschoppelijk beleid te Luik in deze richting. Zelfs de regerende keizers zijn volkomen onder de invloed van de figuur van Poppo geraakt en schonken hem hun onbeperkt vertrouwen.

Willen wij enig idee krijgen van de kerkenbouw tijdens dit réveil, dan gaan wij eerst even een kijkje nemen in onze toenmalige bisschopstad *Luik*. Daar werden achtereenvolgens de volgende kerken ge- of verbouwd: de kathedraal van St. Lambert, geconsacreerd 28 Oct. 1015; die van St. Denis, St. Croix en St. Paul onder Notger, vóór 1008; die van St. Barthelémy onder bisschop Balderic, vóór 1018; die van St. Jacques en St. Laurent, geconsacreerd in 1030 en 1038.

Buiten onze Bisschopsstad, maar *binnen* het bisdom Luik noemen we in in dit verband de volgende kerken :

die van O.L. Vrouw te Maastricht, 1019,

die van Gembloux en Florennes, geconsacreerd 1026,

die van Brogne, 1028,

die van Hastière, 1033—1035,

die van Lobbes, 1036,

die van Stavelot, 1040,

die van Nijvel, 1046,

die van St. Aubain te Namen, 1047, Susteren 1050,

die van St. Truiden : de kerken van O.L. Vrouw en

van de H. Gengulphus : 1055 en 1082,

die van Huij, 1066;

de crypten van St. Hubert en van Rolduc, 1081 en 1108.

In de Chroniek van St. Truiden leest men, hoe de abt Adelardus II (1055—1082) *elf* dorpen, die van zijn klooster afhankelijk waren, tijdens zijn bestuur een nieuwe dorpskerk gaf.

In deze ontwikkeling der gebeurtenissen zijn wij gekomen aan de bouw of herbouw der VOERENDAALSE-KERK met de ermee gepaard gaande consacreringssceremoniën.

Als grondheer bezat Udo van Toul bijzondere rechten ten aanzien van de domaniale parochie Voerendaal. In tegenstelling tot de *vrije* parochie, die koop- en handwerkslieden groepeerde, ontstond Voerendaal als een typisch landelijke of domaniale kerkelijke gemeenschap. Zijn bewoningstype zou ik willen zien als gevolg van de grote rooiingsacties, die vanuit Aken tijdens de Carolingische landbouwpolitiek ook de overvloedige boom-beplanting *dezer* streek heeft aangetast. Zowel de namen Heerlen (Heer-lo) en Welten (Waldheim) duiden hierop.

Dat de grondheer zich bemoeide met de oprichting der kerk en de instandhouding ervan alsmede van zijn bedienaren blijkt uit het *libellum dotis* of *giftbrief*, waarin ingevolge de bepalingen van het „Capitulare de villis” werd vastgelegd, op welke wijze o.m. de bronnen van inkomsten verzekerd moesten worden. Wij zien overigens Udo van Toul dit voorschrift in acht nemen in de oorkonde van 1065, wanneer hij als inkomstenbron voor de kanunniken van de heropgerichte kerk van St.

Gengulphus te Toul, grondbezit uit zijn familie-eigendom Heerlen—Voerendaal aanwijst.

Behalve de regeling der materiële zijde, die de instandhouding van kerk en bedienaren moest waarborgen, heeft Udo bij de vaststelling der kerkpatronen ongetwijfeld een sterk persoonlijke invloed uitgeoefend. De Toulouse oorkonde van het jaar 1065 geeft de opsomming der Voerendaalse kerkpatronen als volgt :

„ . . . quae est consecrata in honorem sanctorum martirum Laurentii atque Vincentii et sanctorum confessorum Mansueti et Apri”. Hoe vreemd ons deze heiligenamen in de oren mogen klinken, in het kader der Lotharingse wereldlijke en kerkelijke verhoudingen zijn hier niet alleen luiks-romeinse, maar ook toulse invloeden aanwijsbaar. Waarom opent deze rij van heiligen met „Sint-Laurentius”? zo vragen wij ons af. De H. Laurentius genoot in die dagen de bijzondere verering van de Neder-Lotharingse hertogelijke familie. Ook de toenmalige bisschop Reginardus, onder wiens bestuur de bouw van het nieuwe Voerendaalse kerkje geschiedde, staat bekend als een vurige vereerder van deze heilige; zijn gebeente werd in de St. Laurentiuskerk te Luik bijgezet. Onder zijn opvolger, bisschop Theoduinus van Luik, die tot in het najaar van 1048 proost van St. Donatus te Brugge was geweest, had de pauselijke kerkconsacrerings plaats. Stond Luik toen niet juist in het teken der St. Laurentius-verering? Kurth verhaalt ons in zijn „La cité de Liège au moyen-âge” hoe in 1058, dus negen jaren na Voerendaal's kerkwijding, de straten van Luik de toeloop der stedelingen en van het platte land niet konden bevatten, toen reliquieën van St. Laurentius, vanuit Rome naar deze stad overgebracht, hun rondgang maakten alvorens in de gelijknamige abdijkerk op Publémont-Luik te worden bijgezet. Deze abdij was in 1038 gesticht door Herman, markies van Ename, gehuwd met een familielid van paus Leo IX en oom van Godfried met de Baard.

De verering van St. Laurentius localiseerde zich evenwel niet alleen tot het bisdom Luik. De oudste rechten kan hier stellig Rome doen gelden, dat hem als derde in de rij van zijn stadspatronen heeft opgenomen. Men vraagt zich af, of niet op wens van Leo IX, die op hoge feestdagen de liturgische plechtigheden „apud s. Laurentium” te Rome persoonlijk verrichtte, aan deze geliefde romeinse heilige de voorrang werd gegeven, zodat Voerendaal tot op de dag van heden in deze kerkpatroon het pauselijk voorkeurscachet bewaart. Gaarne memoreer ik hier een publicatie over deze merkwaardige heilige, in 1949 van de hand van Mgr. P. van Gils verschenen en waarop de schrijver mijn aandacht vestigde. St. Laurentius is een van de weinige heiligen, die een viligie heeft en een feestdag gevolgd met octaaf. Talrijke kerken waren te Rome aan hem toegewijd. Als overblijfsel en merkwaardigheid moge nog vermeld worden, dat de kleine kapel van het oude pauselijk paleis van Lateranen toegewijd is aan de H. Laurentius.

Naast deze Romeinse en Luikse invloeden zijn de Toulouse relaties met stelligheid herkenbaar. Het martyrologium van St. Laurentius bevat in

één adem het verhaal van de folterdood van St. Vincentius, beiden slachtoffers van het vervolgings-edict van keizer Valerianus anno 258. In hun heilig gezelschap bevonden zich tevens Januarius, Magnus en paus Sixtus II, die allen tussen 6 en 10 Augustus 258 hun leven voor de zaak van Christus gaven. Uit kerkhistorisch oogpunt is het derhalve juist, dat als tweede in de groep de H. Vincentius genoemd wordt. Deze heilige brengt ons tevens naar de bisschopsstad Toul en doet ons mede de verklaring aan de hand ten aanzien van de twee laatst genoemde heiligen Mansuetus en Aprus.

In het in 1900 te Nancy verschenen 3-delige werk van Eug. Martin : „Histoire des diocèses de Toul, de Nancy et de St. Dié” lezen wij, dat Udo, die inmiddels sinds 17 April 1052 de bisschoppelijke waardigheid te Trier ontvangen had, in Juli 1057 een provinciaal concilie te Toul presideerde. Onder de aanwezigen bevonden zich de abten van St. Vincentius, van St. Mansuetus en St. Aprus. Toul had reeds in het jaar 965 zijn Benedictijnerabdij, toegewijd aan St. Mansuetus, terwijl die van St. Aprus in het jaar 836 een bouwkundige vernieuwing kreeg. Deze twee heiligen hebben voor de kerkhistorie van het oud-christelijk aartsbisdom Trier, waaruit Toul als suffragaan-bisdom werd afgescheiden, dezelfde waarde als voor ons St. Amandus, St. Servatius en St. Willebrordus. De H. Mansuetus, van afkomst een Ier, opent n.l. de historische lijst der bisschoppen van Toul. Zijn missionarisch werk wordt geplaatst in de tijd van Juliaan de Afvallige, rond 350.

St. Aprus, geboortig uit het bisdom Troyes, verschijnt als de 7e bisschop van Toul. Zijn zegenrijk bestuur heeft zijn naam doen voortleven in de meer dan 50 kerken, die in het bisdom Toul naar hem genoemd zijn.

Het behoeft wel geen betoog meer, dat Udo aan Voerendaal kerkpatroonheiligen heeft gegeven, die met uitzondering van St. Laurentius, in het bisdom Toul de viering genoten overeenkomstig hun verdiensten voor die streek. De vraag blijft intussen gerechtvaardigd, of onze eenvoudige inwoners van Voerendaal er wel de draagwijdte van hebben begrepen. Hoe zou men het in Toul hebben gevoeld, wanneer daar een kerk aan St. Servaas zou zijn toegewijd geworden? Zulks bewijst dan ook de overwegende invloed van de plaatselijke grondheer. Zijn inzichten en zijn keuze waren normgevend zonder rekening te houden met regionale geaardheden. Voerendaal heeft dan ook begrijpelijkerwijze later onze Toulse heiligen zachtjes op de achtergrond geschoven en onze romeins-luikse St. Laurentius de eer gegeven, die hem nu nog toekomt. De historie eiste hier óók haar rechten op!

We kunnen evenwel nog niet van Toul afscheid nemen. In de bewuste oorkonde van 1065 wordt n.l. een gedeelte van Voerendaal als inkomstenbron aan de collegiale kerk van de H. Gengulphus geschonken. Hiermede smokkelt Udo een Bourgondische heilige binnen, die bijzonder vereerd werd om zijn huwelijksrouw, welke deugd hij tot het einde toe heldhaftig beoefende t.a.v. zijn vrouw, die voor hem een kwelgeest moet geweest zijn. De verering van deze merkwaardige heilige treffen we nog

aan te Trier, Luik en te St. Truien. Udo stelde de zuiverheid van zeden op zeer hoge prijs. Men schrijft van hem, dat hij hierin een streng navolger was van de Apostel Johannes.

Bij *Gams* in de „Series Episcoporum” komt Udo voor onder de bijnaam „Suevus” = zachtzinnige.

- Udo heeft bij uiterste wilsbeschikking zich dan ook in de collegiale kerk van St. Gengulphus te Toul laten begraven. Zulks geschiedde de 14e Juli 1069.

Aan St. Gengulphus van Toul heeft Voerendaal overigens te danken, dat zijn pauselijke kerkwijding in de historie bekend is gebleven. De stichtingsoorkonde der basiliek van St. Gengulphus werd gepubliceerd bij Calmet in zijn „Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine”, Nancy 1728. Hierin treft men een uitgebreide opsomming aan van de verschillende inkomstenbronnen, waarmede Udo deze opnieuw opgebouwde kerk heeft willen begiftigen. Voerendaal en Heerlen staan hier temidden van een serie plaatsnamen, die over Lotharingen verspreid liggen : van de Vogezen tot en met ons Zuid-Limburg inbegrepen. De Acta Sanctorum vermelden eveneens onder het slagwoord „Mansuetus” het Voerendaalse kerkwijdingsfeest.

De betreffende oorkonde wordt overigens in het „Voerendaal-nummer” van „De Maasgouw” 1949 door prof. Tesser S.J. uitvoerig gecommentarieerd.

Vaut welke abdij de parochie-bediening is geschied, moet bij gebrek aan bewijsmateriaal in het midden gelaten worden. Gelijktijdig met de nieuwbouw der Voerendaalse kerk viel de actieve deelname aan de parochie-bediening door monniken van St. Laurentius te Publémont-Luik samen. Zij waren toen regionaal de voortrekkers van het landelijk godsdienstig réveil, voortgekomen uit de Lotharingse beweging der Benedictijnen Richard en Poppo, zeer nadrukkelijk hierin geruggsteund door de Elsasser Leo IX. Indien Meerssen toen reeds monniken naar het platteland uitzond, kan aan een bediening van dáár uit met grotere waarschijnlijkheid gedacht worden. Aan de Voerendaalse kerkwijding is missioneringsactiviteit vooraf gegaan, die tijdrekenskundig vermoedelijk vroeger geplaatsd moet worden dan de werkzaamheid der monniken van St. Laurentius van Luik.

Welke voorstelling moeten wij ons maken van de opbouw der Voerendaalse kerk in 1049? Vanaf de aanvang der XIe eeuw begint zich de *Maaslandse school* te onderscheiden, waarin Rijnlandse invloeden aan te wijzen zijn. De plattelandskerken worden gekenmerkt door de plaats van hun klokketoren, die meestal westelijk tegen het schip van het gebouw is opgetrokken. Met de kerken van Voerendaal, Heerlen, Welten en Hoensbroek is dat nu nog het geval. De toegang tot het gebouw verkreeg men door het aanbrengen van een opening in één der zij-muren, dus niet in de toren. Het grondplan der kerk, hetwelk hierbij aansloot, kan nog niet romaans genoemd worden. Het zal integendeel van een langwerpige basilicale structuur zijn geweest met horizontaal aange-

bracht plafond. Naar de mening van *de Moreau* komt het verschijnsel van een oostelijk aangebracht transept op het platteland herhaaldelijk voor. Ten aanzien van Voerendaal zullen van een transept-constructie wel geen muur- of grondsporen te vinden zijn. Evenals de kerkjes van Holset, Nijswylre en Wahlwylre zal de Voerendaalse nieuwe kerk éénbeukig zijn geweest met langwerpige of rechthoekige schip. Een smaller en lager gebouwtje, aansluitend op het schip, op rechthoekig grondplan, diende als priesterkoor. Een halfcirkelvormige absis-afsluiting is niet aanvaardbaar. De lichtval werd verkregen door het aanbrengen van kleine rondboog-venstertjes aan weerszijden in de muur van het schip. Alhoewel het verschijnsel van een *crypte* typisch Maaslands is en nog wel rond 1050 is ontstaan, mogen we deze constructie ten aanzien van Voerendaal als uitgesloten beschouwen. Van ornamentiek is ook hoegenaamd geen sprake geweest, hoogstens blindboogjes rond de vensters als omlijsting aangebracht. Het Maaslands' plattelandskerkje droeg overwegend een streng karakter, óók al in verband met de soort van zware bouwsteen, die men bezigde. De kerk zal n.l. uit Kunrader steen gebouwd zijn, waarvoor de onregelmatige gele steenblokken van verschillend formaat aan de toren, die nog gedeeltelijk uit 1049 dateert, pleiten. Zoals U in de voorlaatste aflevering van „De Maasgouw” hebt kunnen lezen, moet het nog aanwezige rechthoekige afgeschuind dakprofiel der Voerendaalse kerk eveneens tot één der XIe eeuwse bouw-karakteristieken beschouwd worden.

In zijn hoedanigheid van „moederkerk” moet het gebouw tenminste berekend zijn geweest op voldoende plaatsruimte voor ongeveer honderd boeren-gezinnen. De normale uitgestrektheid van een herendomein beliep in de XIe eeuw min of meer 4.000 h.a. Het Carolingisch Heerlens domein besloeg ongeveer 5.700 h.a. We moeten n.l. rekening houden met de verplichting der dochterkerkjes, in dit geval Heerlen en Welten en hoogstwaarschijnlijk vanaf rond 1150 óók Hoensbroek, om op sommige hoogtijdagen zoals b.v. op Pasen en Pinksteren in de moederkerk de H. Mis bij te gaan wonen. Ook de vespers werden bij die gelegenheid alléén in de moederkerk gezongen. Het recht van de bediening van het H. Doopsel en van het H. Oliesel hield de moederkerk eveneens aan zich alsmede het recht van begraven op haar eigen kerkhof, *dus te Voerendaal*. Een belangrijk prerogatief, van materiële aard, bestond in de verplichte bijdrage der filiaalkerken voor het onderhoud van kerk en pastorie. Ten slotte bleef, zelfs na de volledige ontvoogding ener dochterskerk, vaak een *gemeenschappelijke processie-weg* voorgeschreven. Hiervan zien we een frappant bewijs in de weg, die de H. Sacramentsprocessie van Heerlen tot in de nieuwere tijden volgde. Blijkens archiefstukken, afkomstig van het kasteel Ter Worm en berustend in het Rijksarchief in Limburg, volgde de St. Pancratiusparochie de Koekoeksweg, die momenteel ook burgerlijk de grensscheiding is tussen Voerendaal en Heerlen. Men kwam dan te Kunrade aan, waar Heerlen pauzeerde.

Voerendaal onthaalde de pastoor van Heerlen op dat moment op een frisse dronk.

Nu wij herdenken, dat op enige meters afstand van de plaats, waar wij ons bevinden, een paus, die als een missionaris door het uitgestrekte gebied van Gods kerk trok, zijn geheiligde schreden op Voerendaals bodem heeft gezet, hoé de H. Leo IX in luisterrijke stoet en onder de bescherming van de zo juist tot gehoorzaamheid teruggebrachte hertog Godfried met de Baard van Aken uit langs de oude Akerweg Kunrade bereikte, *past ons een woord van bijzondere hulde aan Voerendaal*, dat een zo hoge eer te beurt viel! Dit feest roept noodzakelijkerwijze de herinnering op aan het oude Lotharingen, en aan de grote mannen, die toen het kerkelijk en openbaar gezag richting gaven. Paus Leo, Udo van Toul, Godfried met de Baard, de Benedictijnen met name Poppo van Stavelot en de Keizer Hendrik III : ziedaar enige figuren, die met deze kerkwijdingsherdenking rechtstreeks of indirect samenhangen. Helaas is de inscriptiesteen, waarop in die tijden meestal het kerkwijdingsfeit stond ingebeiteld, verloren gegaan. Daarentegen bewaart Voerendaal piëteitvol de altaarsteen, die door de geheiligde handen van een zo uitmuntende Pontifex is gezalfd geworden.

Voerendaal heeft in de loop der historie de aandacht niet meer op zich doen vestigen. Wel heeft het de strijd gekend om zijn H. Geloof in de 17e eeuw. Zijn grote verdienste is het tot nu toe de goede strijd te hebben gestreden en het Geloof te hebben bewaard, dank zij mede zijn ijverige herders en de bescherming van deze heilige paus. Dat Voerendaal dan zijn feestklokken laat luiden over de Mijnstreek, vol van jubel en dankbaarheid jegens God!

VERPACHTING VAN BOERDERIJEN in de achttiende eeuw te voerendaal

Voor de verpachting van boerderijen golden in vroeger tijd voorwaarden, die met de huidige nauwelijks kunnen worden vergeleken. Als regel ontving de eigenaar de helft van de opbrengst van de harde veldvruchten als rogge, tarwe en haver, vandaar dat de pachter werd aangeduid met halfer, halfwin of halfwinnaar. Naast deze „halscheid” was de pachter een bepaald bedrag in geld verschuldigd, terwijl hij bovendien gehouden was diverse leveringen in natura te doen en z.g. herendiensten te verrichten. Aan deze meestal zware verplichtingen heeft de tegenwoordige Pachtwet voor goed een einde gemaakt.

Hieronder volgen een tweetal in de achttiende eeuw gesloten pachtovereenkomsten en wel betreffende *de hoeve* behorende tot het kasteel *HAREN* en de *hoeve STENENIS*, beide gelegen onder *VOERENDAAL*. (L. v. O. no. 2050 blz. 29 en no. 2054 blz. 343).

Deze overeenkomsten geven een helder beeld van de toenmalige verhouding tussen eigenaar en gebruiker van de grond. Wij menen ons van commentaar te mogen onthouden; de inhoud van de overeenkomsten laat aan duidelijkheid niet te wensen.

De eerstgenoemde hoeve HAREN behoorde in eigendom toe aan Mr. W. H. VAN PANHUYS, Heere van het Adelijk Riddermaetig Goed HAAREN, Rentmeester Generaal der Domeynen en Geestelijke Goederen in de Drie Landen van Overmaze, Partage van Haar Hoog Moog., Commissaris Instructeur van Wegens Haar Hoog Moogende te Maastricht, etc., die ten overstaan van de notaris Jacob GUINSEAU te Maastricht op 7 December 1779 aan Joannes Pieter CURVERST in huwelijk met Maria Lucia VORAETZEN verpachtte de Pagthoff gehoorende aen het huys van HAAREN gelegen in den Lande van Valkenburg onder de Banke van Heerle, met alle de daer aen gehoorende Weyden, Beemden en Landerijen, soo ende gelijk den voorigen pagter Wouter HAESSEN denzelven tot dato deeses in Toustinge gehad heeft en sulks voor den tijd van Twaelf agter een volgende jaaren, den halven tijd af te staan wic van parthijen sall gelieven, mits een half jaar van te vooren opkondigende, welken Toust synen aevang sall neemen met half maart 1700 tachtentig, en sulks op de naervolgende conditiens.

Art. 1. Den Heere verpagter reserveert sig wel expresselijk de Heere Huysinge met de groote kaemer en Toornkamertje in het halfwins huys, stall, koetshuys, het hoenderstalletje en duyven vlugt, mitsgaeders alle de vyvers, gragten en den Tuyn ten Suyden de Heere Huysinge gelegen, soo alsmeede het Broek, met het hout en grasgewas, daerinne staende, sullende den pagter geen hout off grass, hoe genaemt uyt voorsz. broek mogen kappen en maayen, en sorge dragen, dat geene paarden off beesten daerinne loopen, off hout daeruyt gestoolen word, sullende voor de schaede verantwoordelyk syn.

Art. 2. Den pagter sall jaarlyks voor veepagt aen den Heere verpagter tot Maastrigt betaalen de somme van agt honderd guldens Bbants maastr. cours, sulks in twee egaele termynen, waervan het eerste half jaar sall vervallen St. Andries 1780, den 2den termyn half meert 1781 en soo vervolgens van half jaar tot half jaar. Uyt alwelke penningen den pagter op syn tyd en voor het vervallen van ieder termyn, ten Comptoire van s'Lands Ontfanger insgelijks in twee termynen sall moeten betaalen de gewoonlyke beede, voor soo veel de quote van den Hoff van HAAREN is bedraegende, waeraen de quittantie van denselven in plaetze van geld sall valideeren; en is geconditioneert, dat by aldien den pagter syne bedongene pagtpenn. binnen de ses weeken nae de voorsz. vervaldaegen mogte voldoen, denselven alsdan voor die prompte betaalinge van ieder termyn sall genieten eenen quytslag van vyfftig gls. cours als voor, en dus in dat geval van exacte betaalinge sall volstaen met voor veepagt te voldoen seeven hondert guldens jaarlyks.

Art. 3. Bovendien sall den pagter jaarlyks aen den Heer verpagter te Maastrigt moeten leeveren een vet varken van een hondert en twintig pond, en sestig pond boter, soo als hy meede geduurende het verblyff van den Heere verpagter off syn huysgesin meede op HAAREN sall moeten leeveren de noodige melkerye sonder daervoor iets te mogen reekenen, off aen syne bedongene pagtpenn. korten, en by aldien den Heere verpagter het niet mogte goedvinden selfs hoenderen off duyven te houden, soo sall den pagter jaarlyks moeten leeveren tien vierendeel eyeren, tien koppelen kuykens vyff en twintig koppelen duyven, soo als ook meede leeveren moet twee sakkén stoppelknollen.

Art. 4. Den pagter de landeryen in het halfscheyd aenneemende, en deselve in goede staat vindende, sall deselve by het expireeren van den pagt, wederom in eenen goeden staat moeten overleveren, soo met akkeren, belken, braeken als andersints, en den mist moeten brengen op de landerijen die gemist moeten worden, sonder denselven elders te mogen transporteeren, soo min als eenig kaff off strooy, off andere mistinge, synde hy pagter gehouden op den hoff te laten ten minsten vier duysend pond goed hooy, en twee duysend vyff hondert bossen strooy soo als meede de noodige schaaps orten, schoven en strooy tot banden, soo veel kaff als doene. En sullen de gewandens van soomer en winter vrugten jaarlyks door den Heer verpagter gereguleerd worden, met overleg van den aenneemer, soodaendig dat alle jaaren ontrent het selve getal der winter en soomer vrugten sullen worden besaayt.

Art. 5. De harde vrugten den welke in het eerste jaar off aenstaende soomer tusschen den Heer verpagter en den afgaenden pagter sullen worden verdeelt op den velde, sullen door den ouden pagter in het geheel op syne kosten afgemaayt en in banden geleevert worden, dog door den nieuwen pagter moeten ingevaeren worden, dog sall den ouden pagter gehouden syn syne helfte der harde vrugten op den Hoff te dorschen op syne costen, en het strooy met den afval op den hoff te laeten ten profyten van den pagter, en niets van den hoff afvaeren als alleenlyk de helfte van de harde vrugten, 't welk eens gelyks voor den aenneemer sall plaetz hebben, by aftreck off expiratie van de toust, wanneer den aennemer geen meerder landeryen met harde off winter vrugten sall mogen besaayen als actueel gevonden heeft sonder andere daerbuyten te boersaayen, op wat praetext en oorsaake sulks soude mogen weesen.

Art. 6. De soomer en winter vrugten afgedaan synde, sullen niet mogen gebonden worden dan in byweesen van diegeene de welke daar toe door den Heer uytgeever als opsigter sall worden aengesteld, en sall den aenneemer aen den opstecker en inbermer geeven de cost, enden Heer verpagter den loon, ingebonden synde, sullen de vrugten gedeelt worden op den velde over den anderen hoop, ter keuze van den Heer verpagter, en sall hy aenneemer gehouden syn de helfte der vrugten van den Heere verpagter op syne privative costen aenstonts ook te inhorreeren sulks in de schuure ter regter syde in het inkoomen op den hoff, door den Heere verpagter sig gereserveert, sullende den eersten waegen syn voor den

Heer, dog sall het wintersaat off vloer saemen ingevaeren worden in de schuure van den Heere verpagter, en aldaar gesaementlyk gedorschen en gedeelt, en sall den Heer uytgeever syn deel der vrugten laeten dorschen, als het hem gelieven sall, sullende den aenneemer gehouden syn aen de dorschers te geeven cost en drank, waervoor sall genieten de overslagen volgens landscostuym, dog wanneer den Heer uytgeever soude goedvinden syne vrugten geheel en all te doen uytvorschen, sall den aenneemer niets kunnen praetendeeren, ook sall den pagter alle de granen, van den Heer moeten brengen en leeveren tot Maastrigt op den solder, off wel drie uren in de ronde, volgens geliefte van den Heer uytgeever.

Art. 7. Den aenneemer sall profiteeren het kaff en strooy tot onderhoud van syne beesten, sonder iets van den hoff te mogen verbrenge, op wat praetext het soude mogen weesen, behoudens nogtans dat den Heer uytgeever soo veel strooy sall mogen gebruyken, als hy buyten synde, tot strooysel, en voedinge van syne paarden nodig sall hebben, waer toe ten allen tyde tarwe en rogge bouschen van de beste moeten bewaard worden, ook sall den aenneemer gedurende het verblyff van den Heer uytgeever buyten, moeten leeveren het noodig hooy en groen voeder voor syne paarden.

Art. 8. Soolange den Heer uytgeever mogte goedvinden om by den Hoff te blyven houden de tiende van Climmen, off wel een gedeelte van dien, sall den aenneemer verpligt syn, deselve op syne costen te inhoreeren, waervoor sal profiteeren het caff en strooy, mitsgaeders het Rouvoer, wikken en erten, dog geen bouquet, ryne boonen off dier gelyke, mits niets van den hoff te transporteeren.

Art. 9. De Heer verpagter reserveert sig de faculteyt om een koey off melkbeest, off voor hem, off voor desselfs hovenier te laten pascueeren in de weyde, stoppelen klaver off rueblanden, gesaementlyk met die van den pagter, dewelke ook door des pagters luyden behoorlyk sullen moeten worden gehoed, en waertoe door den pagter jaarlyks moet worden gereserveert en aangeweesen eenen halven morgen klaver, een morgen stoppelgroente, en verders geleverd off uyt de halfscheyd van den Heer verpagter gereserveert agt voeder strooy, de helfte in winter, en de helfte in soomer vrugten, sonder dieswegen iets te mogen pretendeeren off van syne bedongene pagtpenn. te korten.

Art. 10. Den pagter sall tot reparatie en in staat stellen van beyde hoven en heerehuysinge gesaement. met den halfwin van het LINDELAUFF moeten bybrengen en aenvaaren alle de materiaelen die vereyscht sullen worden, ook sall hy, met den halfwin van het LINDELAUFF ten gemeene costen moeten brenden en fourneeren de nodige kalk en sand tot de te doene reparatie en restauratie der beyde hoven vereyscht, sorge draegende dat er altoos genoegsaeme kalk gelest sy, en den kalkovent in goede staat onderhouden word, ook sall hy pagter op syne prive costen moeten fourneeren de nodige kalk, dewelke tot culture der landeryen nodig sal syn, sonder voor het een off ander iets te

mogen pretendeeren; en by reparatie van de leyen off panne daeken, op huys, schuur, stallingen etc, sall den aenneemer aen de dekkers geeven kost en drank, en den Heer uytgeever den loon: wordende in consideratie van de kosten in het branden van den kalk tot culture der Landeryen noodig, aen den pagter ook gedeeltelyk gedaan, de remissie in den 2den artikel gemeld.

Art. 11. Bovendien sall den pagter gehouden syn, de nodige vragten voor den Heer verpagter te doen, so tot transport der meubelen uyt en nae Maastrigt, koolvragten als andersints, soo als meede ter dispositie van den Heer verpagter moet weesen een paard, om eens in de week met korven nae Maastrigt de nodige provisie uyt en in te brengen, mitsgaede twee paerden voorspan voor des Heer verpagters voiture, uyt en nae Maastrigt off Heerle, sonder daervoor insgelyks iets te mogen pretendeeren, sullende niet te min deese vragten, voorspan en last door den halfwin van het LINDELAUFF voor de helfte off beurtelings moeten gedaen of gedraegen worden, hebbende niet te min den Heer verpagter op sig genomen, om wegens de vragten van transport van meubelen, graanen en koolvragten aen den pagter te valideeren, de barriere of weggelderen, door hem ten d'ien eynde betaelt moeende worden, taxativelyk voor drie paerden van ieder vragt, mits den pagter sall gebruyken een waegen met disselboom voor twee paerden naast den anderen gespannen, sullende het weggeld van de meerdere quantiteyd paerden, off van ander rytuig door den pagter moeten betaalt worden, sonder deswegens iets te mogen pretendeeren.

Art. 12. Den pagter sall insgelyks moeten fourneeren en in de hoven van den Heer verpagter transporteeren de noodige mist, soo als meede het land in de wandelingen off allées, hetwelk gedeeltelyk door den halfwin van het LINDELAUFF sall gedraegen worden.

Art. 13. Den aenneemer sal voor voordeel land genieten een half boender wortelen, een half boender knollen, en twee roeden kemp, alles in de braak, mits van te vooren wel en behoorlyk gemest, ook sall denselven in de braak mogen saayen drie boenderen clavers, en twee boenderen rouvoeder, voor voeder voor syne beesten, mits geen boonen off winterwikken synde, en de voorsz. landen voor het laaste van Maart behoorlyk syn worden gemest, waertegens den pagter sall gehouden syn, tot privatieff gebruyk en voordeel van den Heer verpagter te akkeren mesten en laboreeren een morgen off vyff roeden lands daar naast geleegeen om tot aerdappelen, saad off andersints gebruykt te worden, waertoe egter het saadgoed door den Heer verpagter sall moeten gefourneert worden.

Art. 14. Den pagter sall uyt geenderhande oorsaake kunnen off mogen pretendeeren eenige remissie off quytslag van syne bedongen pagtpenn., alleenlyk sall in cas van miswas, hagelslag, heyrkracht, off andersints, wanneer de landeryen voor de tweede maal souden besaayt worden, het tweede saatgoed door den Heer uytgeever gefourneert worden.

Art. 15. Den aenneemer de landeryen, weyden, en beemden in goeden staat aenveerd hebbende, sall deselve eensgelyks in goeden staat moeten onderhouden, en overleeveren, deselve wel te cultiveeren en mesten, sorge draegende dat in het voorjaar de weydens en beemdens behoort. van distelen, doornen, biessen en ander schaedelyk onkruyt gesuyvert worden, en op syn tyd gemist, ook sall hy de molshoopen, koeydreck, en verdere heuveltjes doen spryden, en den grond in alles egualeeren en gelijk houden, verders is hy gehouden alle de noodige grubben, slooten en graven tot afloop van het water noodig, soo op de landeryen, weydens als beemdens op te maaken, uyt te diepen en in ordre te houden, ten eynde het waeter syn behoorlyk afdragt hebbe, en aen lande, weyde, vyvers off weegen geen naedeel toebrengen.

Art. 16. Ook sall de aerde koomende uyt de nieuwe te maake slooten op syn tyd over de weydens en beemdens spryden, soo als meede alle de hoogtens dewelke sig op de boorden van de slooten mogte vinden, ook sall den grooten vloedgraaff soo als alle andere slooten insgelyks door den pagter moeten worden uytgediept, verbreed en onderhouden, en sall de aerde uyt voorsz. graaven en slooten komende, over de weyden en beemden moeten gespryt worden.

Art. 17. By het schoonmaaken en uytmodderen van vyvers, sal den pagter soo veel werklieden ten synen costen moeten in het werk stellen, als den Heer verpagter van syne syde, sullende den pagter den modder welke tot verhooginge van de dammen niet noodig mogte weesen, op hoopen uyt den weg moeten ruymen, en naderhand met kalk gemengt op de landeryen brengen, dog in cas van aenleggen van nieuwe vyvers blyfft sulks ten prive lasten van den Heer verpagter.

Art. 18. Den pagter sall gehouden syn de groote allé van den weg aff tot agter aen den dyk, voorby het huys in goeden staat te onderhouden, deselve met goed steengruys jaarlyks ophoogen en overdekken, en de slooten aen weerskanten onderhouden.

Art. 19. Den Heer verpagter reserveert voor syn particulier gebruyk en behoefte het product der fruytboomen, staende in de kleyne weyde ten oosten van de groote allée, waertegens den pagter voor sig in het particulier sall behouden alle de appel- en fruytboomen geplant off nog te planten agter in de groote koeyweyde, ter andere syde van den weg geleege, alle welke boomen, den pagter op syne privatieve costen op syn tyd sall moeten omleggen, misten en nae behooren snoeyen, tevens sorge draegende dat deselve altoos met strooy en doornen voorsien worden, sullende die geene, dewelke faute van behoorlyke voorsieninge koomen te sterven, door den pagter wederom moeten by gevult worden, hetwelck ook plaets sall hebben ten opsigte van de fruytboomen voor den Heer verpagter privative gereserveert, uytgesondert alleenlyk, dat den arbeydsloon wegens omleggen, misten en snoeyen der boomen sall blyven ten prive lasten van den Heer verpachter; verders sall den pagter gehouden syn, jaarlyks in de voorsz. koeyweyde door sooverre den grond sig daertoe

schickt, ten synen costen by te planten, ses nieuwe appelboomen. De nieuwe doorne heggen, reets geplant off nog te planten, sall den aenneemer behoerl. bevreyden, dat door de beesten niet werde beschaedigt, sullende het tuynhout voor de eerste reyse door den Heer verpagter gefourneert worden, en het byplanten, suyveren en snoeyen der jonge heggen, sall den pagter een werkmán by setten en in het generael sorge draegen, dat de tuyninge niet gestoolen off geruineert worden en de defecten repareeren, ook sall de pagter alle de oude heggen om weydens en beembdens digt moeten houden met jonge doornen by te planten en op syn tyd snoeyen.

Art. 20. Den Heer verpagter reserveert sig privatelyk buyten en behalven het geheele broek, alle hout van de boomen reets gestorven, off die metter tyd sullen koomen te sterven, indistintelyk waar sy staan, als meede de liberteyt om boomen te planten, waer het hem goeddunkt, en andere wederom uyt te kappen naar syn welgevallen, welk hout den pagter op den hoff sall moeten brengen, en sall den aenneemer geen boomen van wat natuur, off op wat praetext het soude mogen weesen affkappen, off eenige opgaende boomen mogen kappen off snoeyen, blyvende alleen de wilgeboomen buyten het voorsz. broek staende, mitsgaeders het hout, staende in de beemptjes en louwaerts, tot gemeen gebruyk, soo nogthans dat het selve hout, ten minsten ses jaaren oud sall moeten syn, en het snoeyen soodanig gereguleerd, datter alle jaaren een gedeelte te snoeyen is, en sall den pagter de bequaamste willegepooten aenplanten, ter plaetze die hem sall worden aengeweesen, en sall by-syn vertreck, geen hout hoe genaamt, hetzye uyt schuure, stallingen of andersints van den hoff mogen transporteeren.

Art. 21. Weyders sall tot personeele last van den pagter weesen, alle logeeringe van militaire, vrienden off vyanden, ten tyde van oorlog off vrede, derselver kost en drank, tauxeeringe, affpersinge van geld, voerage van paerden, en beesten, onderhoud van sauvegardes, alle vragten van waegens, karren, voorspann die gecommandeert off geforceert mogte worden, verlies van paerden, beesten, gereyen of meubelen, soo op march als op den hoff, en verders alle lasten en schaeden, van wat naam en natuur, bedagt off onbedagt en alhier niet geexprimeert, sonder dat den pagter van iets derselve eenige vergoedinge off betaalinge van den Heer verpagter sall kunnen pretendeeren, sullende den pagter egter deswegens profiteeren hetgeene van s'lands weegen daervoor mogte vergoed worden.

Art. 22. Den pagter is gehouden een waaksaam oog te houden op het huys, tuynen en vyvers van den Heer verpagter, en invigileeren dat by dag off nagt, off ontyden geen fruyt off vis gestoolen off gevangen worden, ook sall altoos als er gevist wordt een knegt tot assistentie moeten geeven, en de vis, hetsy naar Aaken, Maastrigt off elders drie uren in de ronde met karren en paerden op syne costen transporteeren, sonder voor de vragt iets te mogen vorderen, als de comptoiren door hem betaalt.

Art. 23. Den pagter sall eensgelyks Sorge draegen voor de swaenen die op de vyvers sullen syn, dat deselve niet weg koomen, off gestoolen worden, deselve in den winter opvangen met voeder besorgen en oppassen, edog sall sulks door de beyde pagters beurtelings geschieden.

Art. 24. Wanneer den Heer verpagter, mogte goedvinden een hovenier op het goed te laeten vernagten, soo sall den pagter aen denselven geeven cost en drank, mitsgaeders vuur en licht aen den gemeenen haard, waer-voor aen hem sall gevalideert worden een hondert gld. jaarlyks, en sall dan profiteeren den afval.

Art. 25. De pagter sall geen grootere quantiteyt enden mogen houden als den Heer verpagter geliefd, wanneer sall moeten Sorge draegen, dat geen schaede aen de tuynen doen, ook sall den pagter Sorge dragen, dat geen schaepen gebragt worden, aen off omtrent de jonge eyken en beuken op het land en de heyde aen kalkovent geplant, en nog te planten, sullende voor den schaede verantwoordelyk syn, ook sullen geen varkens in weyden off beembdens mogen gelaeten worden, en ingevalle den pagter eenige schaepen in de weyde soude laeten gaan, sall de boomen soo daenig voorsien dat daerdoor geen schaede geschiede.

Art. 26. Den pagter sall alle de landeryen weydens en beembdens in haare reynen en paalen behoerl. onderhouden, en deselve bevreiden van alle nieuwe en haatelyke servituten.

Art. 27. Den pagter is gehouden den hoff loffelyk te bewoonen en Sorge te draegen dat de schoorsteenen alle jaaren van roet gesuyvert worden, en dat by wind en ontstuymig weder, de vensters en deuren, tydig geslooten worden en vermits tans alle deuren en vensters in syne slooten, gehengen en teulders sig vinden, soo moeten deselve ook daerin onderhouden worden, alsmeede de glasvensters ten synen kosten, de ruyten die daerinne breeken (uytgenoomen door hagelslag aen vensters waervoor geen houten blinden syn) wederom laeten inmaeken, en alle het geene door den pagter off syne domesticquen op den hoff mogte gebrooken offte beschaedigt worden, sall door hem, en tot syne prive costen moeten gerepareert worden, ook sall denselven de sprong rontsom stall en schuur behoerlyk onderhouden, en in goeden staat overleeveren.

Art. 28. Word aen den pagter serieuselyk en ernstig aenbevolen om nauwkeurig Sorge te draegen, dat met geen bloot licht off met tabakspypen door hem off syne domesticquen sall gegaen worden daar eenig hooy, strooy off andere licht brandende stoffe is leggende, waer door eenig onheyl van brand soude konnen onstaen, en is den pagter gehouden deesen aengaende, alle mogelyke praecautien te gebruyken, en in cas (dat God verhoede) dat door negligentie van den pagter off syne domesticquen den hoff door vuur off brand mogte beschaedigt worden, soo sall den pagter voor de schaeden verantwoordelyk syn, en het selve op syne costen repareren en herstellen.

Art. 29. Den pagter sall de voorn. artikelen en conditien getrouwelyk naar koomen, en agtervolgen op de poene hiervoren geexprimeert, en dat bovendien daedelyk sall syn vervallen van syne pagt en deselve verklaert worden voor geexpireerd, soo het den Heer verpagter geliev en anders niet.

Art. 30. Op alwelke voorsz. conditien spreekt den Heer verpagter voor een goede verpagtinge, en hy pagter belooft deselve getrouwelyk naar te koomen en te agtervolgen, en spreekende eensgelyks voor goede pagtinge daervoor als meede voor de prompte betaeling der jaarlykse pagt-penningen, op den hiervooen gelimiteerden tyd, verbind hy pagter speciaelyk ontrent seeven boenders onder Heerlen, in verscheyde stukken geleege, en dan tien morgen onder Kerkenraede, welke alle gehouden worden, alsoff stuk voor stuck in hunne situatien en ryngen. alhier uytgedrukt stonden, onder verklaeringe dat niet verder belast syn, dan met vyfftien hondert gulden capitaal, verbindende hy pagter alnog speciaelyk alle syne gereyden en meubelen die hy op den hoff sall hebben, en voorts generaelyk syn persoon, en alle syne verdere soo tegenswoordigh hebbende, als naermaels verkrygende goederen, waer geleege offte vindbaar, om daar aen ten allen tyde door den Heer verpagter volkoomen erhaal genoomen te kunnen worden naar costuyme locaal en platze regt, met consent in de realisatie en constitutie als naar gewoonte op elken toonder.

De tweede hoeve was eigendom van Martin Frans Joseph DE LONEUX, Heer tot Ursfeld, Scheepen der stad Aken en Theresia LONEUX geboorne VAN GEUR SWEBBENBERG, Heere en Vrouwe van STENISSE.

Op 11 December 1778 verklaarde Joannes Wilhelmus SCHOENBERG. als gemachtigde, ten overstaan van notaris J. B. VAN COTZHUYSEN te Heerlen, verpacht te hebben aan Martinus VERNAUS × Maria Catharina BOVENS, den pagthoff STENISSE met alle ap en aangehoorige landeryen, graaswas, weide en bemden, schuur, stallingen en coolhof, alles ingevolge naarovolgende conditien:

1. De verpagting van den Hof STENISSE met alle aankleven van dien heeft zyn aanvang genomen met den eersten October 1786.

2. De Heerschappe reserveert zig het heerschappelyk huis of wooninge te weeten vyf camers boven en de nieuwe keuken onder in het huis, den hof of gaarden agter het huis, alle vyvers, de boomschool, het oobst in den hof ende om den hof staande pruimeboomen, verders nog te bouwene heerschappelyke perdstallingen zonder nogtans de stallinge voor den halfer te verhinderen als wanneer de verpagtinge van de kamers dewelke den pagter in gebruik heeft of zoodra een huis voor den halfen gebout word, hetwelk met allen cameren, zolderen, kelderen, voor alle noodige zaken tot gebruik van den halfen wel moet voorsien zyn en dit laaste moet ook nog geschieden zonder hinderinge van de noodzakelyke stallinge van den halfen.

3. Alle opgaande boomen gehooren aan de Heerschappe, den halfen heeft het kleen overhout en verders als het snoeyhout mitz egter de boomen ordentlyk snoeiende dat dezelve niet bederven; in cas den halfwin een hout voor kar of wagen noodig hadde krygt hy hetzelve zonder daar voor iet was te betaalen, ook krygt denzelven brauwhout ende slagthout waar tegens den halfwin jaarlyx moet planten 25 popelere-weiden en ingeval het Heerschap op den hof STEENISSE boomen voor bouwhout zoude laten afkappen zoo moet den halfen hetzelfde hout aan het heerschappelyk huis op den hof vaaren of slepen laten waar van den halfen de speen en zoo als gezegt het overhout krygt.

4. Den halfen mag den Broekenbosch, voor grasen en maasen gebruiken dog het heerschap mag opgaande boomen daarop planten.

5. De wedersydse verpagtinge zal duuren den tyd van agt en viertig jaaren zonder dat den een of anderen zulx zal mogen opzeggen maar zal moeten voortduuren by den pagter, de pagteresse, kinderen en naaste familie tot de expiratie van deze agt en viertig jaaren.

6. Den pagter is gehouden jaarlyx te betaalen de zomme van veertig carolynen ofte agt honderd gls de carolyne gerekent ad twintig guldens.

7. Den pagter is gehouden den schat alleen te betaalen zonder aan de viertig carolynen te mogen aftrekken.

8. Den schat van den bosch en broek moet de halvesheid van den pagter vergoed worden en is 17 boender groot.

9. Den pagter betaalt alle vier en twintig jaaren honderd carolinen liecop dewelke hy ook voor de eerste vier en twintig jaaren betaalt heeft, niet alleen, maar ook honderd carolinen voor de tweede vier en twintig jaaren dus te zaamen voor agt en viertig agtereen volgende jaaren zoo zullen aan den pagter jaarlyx te goed gedaan worden van deze vier en twintig jaaren vyf procento zoolange tot dat deze eerste vier en twintig jaaren geeindigt zyn.

10. Den pagter levert jaarlyx aan zyne heerschappe een vet verken van honderd seventig pond, vyftig pond borstsuiker voor een nieuw jaar, vier vat saat, twaalf vat boekweid en een vat erten en een vat turksche boonen.

11. Zoo dikwils als den hovenier naar STENISSE komt wegens den hof zoo krygt hy de kost by den pagter voor niet, dog als het heerschappe op den hof is bekostigt hem het heerschappe.

12. Den pagter doet zonder vergoedinge jaarlyx zoo veel vragten als tot dato gedaan heeft te weeten jaarlyx drie karvragten vier uren ver van den hof, de overige worden aan hem zooals totnogtoe met een croon betaelt alsmede tot een weggeld.

13. By de quitteering van den hof behoort den pagter de halve harde schaare die besaait is dog moet hy dezelve afdoen en de bande leveren, helpen en uyterschen blyvende caf en stroo by het land; den pagter moet by zynen aftrek vier wagen hoey op het goed laten, den pagter is mede gehouden de leeme wanden en stroodaken te onderhouden waartoe het heerschap de dagloonen en den pagter de koste moeten betaalen, de andere reparatien blyven voor den Heer verpagter.

14. Den jaarlyxen pagt zal betaalt worden in twee termynen d'eene helfte om Ligtmis en de andere om St. Jan in de soomer.

15. Den pagter moet om paasschen leveren drie vierdel eyeren, krygs-lasten contribuieren leverantien gaat alles ter halvesheid.

16. In cas van miswas, hagelslag of diergelyke zal zulx door twee onpartydige besien en den schade getaxeert worden en zal alsdan aan den pagter den schaade gebonificeert worden.

17. En ingeval (hetwelk God Almagtig genaedig verhoede) dat door onvoorzigtigheid van den pagter of de zynigen op den hof of eenigen anderen schaade kwame te geschieden zal den pagter gehouden wesen denzelven uit het zynige op zyn kosten te vergoeden, daar voor stelt denselven by dezen de noodige en behoorlyke cautie, van zyn perzoon en goederen waar gelegen ofte vindbaar, met consent in de realisatie dezies voor hoven en pagters competent daar toe allen en een iedelyk toonder dezies onwederroepelyk constituerende.

In de pachtvereenkomst van de hoeve STENENIS wordt niet uitdrukkelijk bepaald, dat de helft van de opbrengst van de harde veldvruchten ten goede komt aan de eigenaar, ofschoon nu eens van pagter dan weer van halfer of halfwin sprake is. Het is niet onmogelijk, dat men deze voorwaarde als van zelf sprekend heeft beschouwd, omdat deze bij verpachting van boerderijen algemeen gebruikelijk was.

Vermeld zij nog, dat de hoeve STENENIS op 20 Juni 1718 „als meestgebooden hebbende bij het uijtgaen der brandende keertze” in eigendom is overgegaan aan den Licentiaet DE LONEUX „met alle apen dependentien van dien, soo als den selven hof en goederen, laest is beseeten geweest bij den Heere general Baron VAN TUNDERFELT”. (L. v. O. 2035)

Baron GEORGE DE TUNDERFELT verkreeg op 18 April 1701 de hof en goederen van STEENISSE toebehoord hebbende aan Baron DE HAUDION. (L. v. O. 2032)

Baron DE HAUDION had 27 Februari 1693 in eigendom de hof HAEREN en de hof STEINISS. (L. v. O. 2030)

GEORGE, vrijheere VAN TUNDERFELT, Hre TOT ALDEN VALCKENBORGH en TEN DOOM verpachtte zijn adellijke hof HAEREN en het huis genaamd HET LINDELAUF voor 12 jaar, ingaande half Maart 1709, aan CASPAR RHOEN × CORNELIA SCHOONBROODT. (L. v. O. 2033)

W. LINDELAUF
JO HORST

BOEKBESPREKING

Onder de titel „BRUNSSUM DE EEUWEN DOOR” is de reeds eerder aangekondigde en met belangstelling verwachte geschiedenis van Brunssum verschenen. De Historische Kring „Het Land van Herle” begroet dit werk van de hand van het medelid pastoor Moonen met vreugde. Het is helemaal in de geest van het doel, dat de Historische Kring zich stelt n.l. de geschiedenis van het vroegere Land van Heerle, waartoe Brunssum als onderbank behoorde, na te vorsen en vast te leggen.

Wij feliciteren de schrijver met het resultaat van zijn jarenlang speuren en ordenen. De gemeente Brunssum mag er trots op zijn. Pastoor Moonen heeft in dezen baanbrekend werk geleverd, dat als voorbeeld dienen kan voor andere gemeenten.

„Brunssum de Eeuwen door” is niet alleen de geschiedenis van het dorp dat in een mensenleeftijd tot een stad uitgroeide, het is bovendien een handboek voor de heemkunde der plaats. En daardoor voorziet het in een behoefte. In het vernieuwde onderwijsprogramma zal heemkunde een voorname plaats innemen, maar overal vragen de onderwijzers : „Waar halen we de stof vandaan?” Welnu, hier wordt voor Brunssum de stof overzichtelijk geordend aangeboden. En Brunssum biedt stof op elk gebied. Dit is Pastoor Moonen niet ontgaan en daarom belicht hij in 't eerste deel Brunssum in geologisch, archeologisch, politiek-landsheerlijk, sociaal-economisch, maatschappelijk, folkloristisch familiaan opzicht.

Dit eerste deel behandelt in hoofdzaak de geschiedenis der streek. Hier geeft de schrijver waardevolle feiten over het Land van Valkenburg, waarvan Brunssum deel uitmaakte.

De beschrijving van de maatschappelijke toestanden (kostwinning, behuizing, meubilair) in de Spaanse tijd; het boerenbedrijf, volksgebruiken, kleding, kost en tafelgerei in de Oostenrijkse tijd, gelden voor de gehele streek.

Het tweede, derde en vierde deel behandelen de ingewikkelde bezitsvormingen die, in de Middeleeuwen ontstaan, zich handhaafden tot de Franse tijd. Zorgvuldig heeft de schrijver alles nageplozen over allodia, lenen, laten, tienden en hun adellijke en niet-adellijke bezitters.

Het vijfde en zesde deel zijn gewijd aan het bestuur van Brunssum als heerlijkheid en als gemeente. Hierbij is de ontwikkeling ten gevolge van de mijnbouw en de bezetting niet vergeten.

Het zevende en achtste deel behandelen de geschiedenis der Kerk. Naast de verhouding van Brunssum tot de kerkelijke en wereldlijke overheden, gaat de schrijver de lotgevallen der parochie na, van rectoraat van Gangelt tot de splitsing der hoofdparochie in parochies en rectoraten. Ook het onderwijs en de kloosters worden behandeld.

De literaturopgave geeft een idee van het werk, dat de schrijver verzet heeft.

Een openbaring is de belangrijkheid van Brunssum op historisch gebied en de rijkdom van zijn kerkelijk en burgerlijk archief. „Brunssum de Eeuwen door” heeft niet alleen waarde voor beoefenaar en liefhebber van geschiedenis maar het is een standaardwerk, waarin alle vermeldenswaardigheden van Brunssum te vinden zijn.

J. J. JONGEN

historische chroniek

*Tentoonstelling „Coriovallum” in kasteel Hoensbroek,
19 Dec. 1952 — 26 Januari 1953.*

Op initiatief van de Voorlichtingsdienst der Staatsmijnen in Limburg en in nauwe samenwerking met de gemeentelijke dienst van het Archief en Museum te Heerlen, is een tentoonstelling in kasteel Hoensbroek ingericht geworden, die in het teken stond van het romeins verleden van Heerlen en naaste omgeving. Tot gemak van de bezoekers werd een „Gids” in druk uitgegeven. Uitermate verblijdend was het te constateren, dat op onze uitnodiging, gericht aan de abonné's van ons „Bulletin”, tot bijwoning van een rondleiding op Zondagmiddag, 25 Januari, zo'n krachtige reactie kwam : de opkomst was groot! Het is voor ons een aansporing om op de ingeslagen weg van de bevordering der kennis van ons streek-verleden voort te gaan.

Excursie naar Düsseldorf. In aansluiting op ons bezoek aan de geconserveerde oudheidkundige bodemresten, aanwezig onder de St. Severin te Keulen, op 28 Aug. 1952, waaraan velen Uwer deelnamen, berichten wij U, dat het in de bedoeling ligt in de maand April de unieke romeinse glascollectie, afkomstig uit Keulen en momenteel te Düsseldorf te bezichtigen, in ogenschouw te gaan nemen. Wij hopen U t.z.t. nadere mededelingen te doen.

Dr. Reusch komt naar Heerlen. — Het is te verwachten, dat in de loop van de maand April Dr. Reusch, de plv. directeur van het provinciaal-romeins museum te Trier, voor de ledenvergadering van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Heerlen het woord zal voeren. Degenen onder U, die zich tijdens onze tocht met het provinciaal Geschied- en Oudheidkundig Genootschap verleden jaar onder zijn gehoor bevonden, zullen zich met ons over de komst van deze deskundige en brillante spreker verheugen.

HET BESTUUR.